

JĘDRZEJ STANI SŁAWEK

PROGRAM ZAJĘĆ Z ETYKI DLA SZKOŁY ŚREDNIEJ

Część I. Założenia programu

1. Etyka w szkole średniej a etyka w szkole podstawowej

Prezentowany program rozbudowuje problematykę omawianą w szkole podstawowej. Poglębia ją w zakresie teorii i rozszerza tematycznie. Kwestie omawiane w klasach 4-8 przedstawia w nowym kontekście — można więc go wykorzystać zarówno w pracy z uczniami, którzy na etykę uczęszczali wcześniej, jak i z osobami, które w szkole średniej z etyką stykają się po raz pierwszy.

Etyka nauczana w szkole podstawowej skupia się na sytuacji człowieka i jego powinnościach moralnych. Realizuje w ten sposób założenia etyki klasycznej. Kurs etyki w szkole średniej wzbogaca się o teorię wartości, historię kultury (przede wszystkim historię myśli etycznej), etykę społeczną oraz bogaty zestaw problemów moralnych końca XX wieku. Merytorycznie i metodologicznie sytuuje się w obrębie etyki współczesnej. Metaetykę i analizę pojęć oraz historię etyki *sensu stricte* pozostawia jednak na ogół szkole wyższej.

2. Główne hasła programowe

Dział I. ANTROPOLOGIA I AKSJIOLOGIA

Klasa I. Człowiek i wartości

sem. I. Los człowieka

I. Etyka: wprowadzenie do dyskusji; II. Człowiek a przyroda; III. Sam na sam z doznaniem: próba introspekcji.

sem. II. Wartości

IV. Wartości. Dobro i zło; V. Wybór w etyce: kłopoty z podjęciem decyzji; VI. Autonomia moralna człowieka.

Klasa II. Los człowieka na przestrzeni dziejów i jego odzwierciedlenie w kulturze

sem. I. W kręgu wartości tradycyjnych

VII. Człowiek w społeczeństwie tradycyjnym; VIII. Refleksja etyczna świata starożytnego; IX. Religia.

sem II. Wiek dwudziesty

X. Osobliwości XX wieku; XI. Refleksja etyczna współczesności; XII. Człowiek wobec losu i swych powinności: próba zestawienia.

Dział. PROBLEMY ETYCZNE WSPÓŁCZESNEGO CZŁOWIEKA

Klasa III. Etyka na co dzień**sem. I. Wśród ludzi**

XIII. Inni ludzie: szansa czy zagrożenie?; XIV. Godność oraz szacunek dla człowieka; XV. Przemoc i nietolerancja.

sem. II. Zasady postępowania

XVI. Kultura osobista. Namiętności; XVII. Człowiek uczciwy; XVIII. W obliczu cierpienia.

Klasa IV. W społeczeństwie. U progu dorosłego życia**sem. I. Społeczeństwo a wartości**

XIX. Sprawiedliwość. Państwo a ideały; XX. Prawa człowieka; XXI Polityka a wartości.

sem. II. Moje jutro

XXII. Ludzkie życie (spojrzenie filozofa); XXIII. Dziesięć najbliższych lat; XXIV. Mój ideał człowieka.

3. Zajęcia w poszczególnych klasach

Istotą prezentowanego ujęcia jest próba powiązania ogólnego spojrzenia na etykę (kl. I oraz kl. II) z analizą konkretnych problemów (kl. III oraz kl. IV), z jakimi młody człowiek styka się w życiu. Program zachowuje umiar w odwołaniach do teorii. Tematy ogólne pojawiają się przy tym na przemian z zagadnieniami bardziej szczegółowymi. Wprowadzenie analizy abstrakcyjnej (rozważań nad pojęciem dobra, charakterem bytów etycznych, istotą czynu ludzkiego itd.) zależy od decyzji nauczyciela.

Klasa I

Zajęcia zaczynają się krótkim wprowadzeniem w problematykę etyczną i stopniowo kierują się ku sprawom teoretycznie podstawowym ku antropologii i teorii wartości. W kl. I wątek aksjologiczny przeplata się w ten sposób z wątkiem antropologicznym. Konkluzję stanowi idea autonomii moralnej człowieka i jego odpowiedzialności za siebie i świat, w którym żyje. Program nie ukrywa niepewności towarzyszącej rozstrzygnięciom moralnym. Zachęca do oparcia ich o przemyślenia i filozofię.

W kl. I uczniowie na ogół po raz pierwszy stykają się z filozofią. Nauczyciel powinien zaznajomić ich z pojęciami, którymi posługuje się etyką i jednocześnie zachęcić do aktywnego uczestnictwa w zajęciach: do samodzielnego wypowiadania sądów i dyskusji na ich temat. Nadmiernie rozbudowana analiza pojęciowa może w tym wypadku przynieść efekty odwrotne od zamierzonych. Najbezpieczniej ogra-

niczyć ją w I semestrze do definicyjnego uściślenia terminów znanych słuchaczom już ze szkoły podstawowej.

Klasa II

Zajęcia w kl. II konkretyzują antropologię, omówioną w kl. I. Pokazują los ludzki w perspektywie historycznej (od czasów plemiennych po współczesność), światopogląd poszczególnych epok dziejowych oraz refleksję etyczną, która mu towarzyszyła. Wyjaśnienia wymaga tu może termin „kultura tradycyjna”. Mamy na myśli sposób życia i system wartości obecny w tzw. społeczeństwach tradycyjnych — od starożytności po społeczności wiejskie I połowy naszego stulecia. Kultura tradycyjna, zakorzeniona w religii, preferowała elitaryzm, idealizm i ascezę. Konsekwencją takiego ujęcia jest usytuowanie religii w kręgu wartości tradycyjnych. Nie oznacza to traktowania religii jako przeżytku, a jedynie uznanie jej za system ideowy o prastarej genezie.

W kl. II słuchacze poznają dzieje etyki—w zakresie, jaki interesuje ucznia szkoły średniej, porozmawiają o swoistości epoki, w której przyszło im żyć, oraz zaznajomią się z hierarchią wartości głównych religii świata, przede wszystkim chrześcijaństwa (reprezentanta Zachodu) oraz buddyzmu (w oczach Europejczyka reprezentanta Wschodu). Zakres odwołań do literatury i sztuki zależy od nauczyciela.

Klasa III

Lekcje w kl. III skupiają się na problemach, które każdy z nas codziennie rozstrzyga we własnym sumieniu. Program wskazuje sekwencję zagadnień, jednak nie określa, kiedy analizę rozpocząć od przykładów, a kiedy od teorii. Wybór leży w gestii nauczyciela. On zadecyduje, czy (np.) sprawę lojalności wobec kolegów zacząć od rozmowy na temat lojalności w ogóle, a tę z kolei na temat uczciwości jako takiej, czy na początek omówić konkretne sytuacje życiowe.

Program unika tematycznego omawiania poszczególnych sfer życia (problemy szkolne, rodzinne itd.)—za jednym wyjątkiem. Rzecz w tym, aby wybraną dziedzinę omówić kompleksowo, uwzględniając godność, uczciwość, kulturę osobistą i pozostałe aspekty etycznego postępowania. Proponujemy etykę medyczną. Powód podstawowy: współczesna medycyna narusza równość ludzi wobec cierpienia fizycznego, starości i śmierci i w ten sposób staje się wyróżnikiem naszych czasów.

Klasa IV

Człowiek dorasta mniej więcej wtedy, gdy kończy szkołę średnią. Chodzi o to, aby decyzje, przed którymi wkrótce stanie: wybór zawodu, sposobu życia, poparcie dla partii politycznej, podejmował nie tylko samodzielnie, lecz także rozważnie i świadomie. Lekcje etyki mają mu w tym pomóc: uświadomić mu jego poglądy aksjologiczne, ułatwić ich werbalizację i wyrażenie ich w codziennym postępowaniu. Rozważania poświęcone tym sprawom należy potraktować jako finał czteroletnich zajęć. Poprzedza go semestralny kurs etyki społecznej.

Klasa V (w technikach i liceach zawodowych)

Szkoła zawodowa winna wskazać swoim słuchaczom etyczne aspekty ich przyszłej działalności profesjonalnej. Zajęcia z etyki są dobrą okazją ku temu. W kl. V proponujemy więc etykę zawodową. Uzupełniałaby ją historia kultury (tzn. rozszerzenie problematyki omawianej w kl. II), być może zaniedbanej w kursie humanistyki. Tak pomyślane lekcje etyki wymagają dużego zaangażowania ze strony nauczyciela. W kl. V byłby on faktycznie autorem jej programu.

4. Cele programu

Program etyki dla szkoły podstawowej wymienia cel wychowawczy (przygotowanie uczniów do samodzielnego podejmowania decyzji), opiekuńczy (pomoc w kłopotach i rozterkach duchowych), moralny (kształtowanie postaw), intelektualny (informacje z zakresu etyki) oraz rekreacyjno-terapeutyczny (oderwanie od codzienności i podniesienie na duchu). Wszystkie wymienione kierunki oddziaływania na młodzież zachowują ważność także w szkole średniej.

Swoje cele etyka realizuje pośrednio: poprzez dyskusję i rozumowania. Tym etyka różni się od wychowania moralnego, że nie poucza, lecz analizuje wartości, i tym właśnie różni się lekcja etyki od lekcji wychowawczej. Na zajęciach wychowawczych zalecamy uczniom określone postępowanie i nie musimy go szerzej uzasadniać. Na etyce rzecz się ma odwrotnie: tutaj przekonuje nie autorytet nauczyciela, lecz argumenty, jakie potrafi on przytoczyć.

5. Realizacja programu

Program nie jest instrukcją, lecz pomocą dla nauczyciela. Napisany w miarę szczegółowo (przede wszystkim dla wyjaśnienia intencji autora), pozostawia dużą swobodę prowadzącemu. Układ ogólny (punkty I-XXIV) nie wymaga modyfikacji, jednak wybór konkretnych problemów na poszczególne zajęcia zależy od nauczyciela. Niektóre hasła rozwinię, inne ograniczy, jeszcze inne pominię albo potraktuje jako pracę domową. Niezależnie od jego decyzji, do obowiązków nauczyciela należy zawsze a) przygotowanie wprowadzenia do lekcji; b) wybór przykładów i odwołań do literatury pięknej; c) zapisanie głównych twierdzeń. Warto zwrócić uwagę, że program pozostawia do dyspozycji nauczyciela ok. 8 godz. w każdej klasie. Można je przeznaczyć np. na dokładniejsze omówienie tych zagadnień, które interesują uczniów. Lekcje etyki są pierwszym systematycznym kontaktem ucznia z problematyką filozoficzną. W zamyśle autora programu powinny stać się wspólnym poszukiwaniem prawdy o życiu. Już od lekcji 14 (kl. I) stałym punktem każdego spotkania mogłaby być odpowiedź na pytanie: co mnie poruszyło, zafascynowało, oburzyło, zaciekało — w tym tygodniu?

Jak uczy doświadczenie, zajęć o charakterze refleksyjno-krytycznym nie należy prowadzić zbyt formalnie, w sposób typowy dla lekcji szkolnej. Z drugiej strony, nie należy pozwalać na nich na przesadną swobodę. Na etyce uczeń chciałby porozmawiać — w atmosferze rzeczowej dyskusji, a nie żartów i pogaduszek. Proponujemy więc zapis w zeszycie, pisemną prezentację stanowisk w rozpatrywanej sprawie (na lekcji lub w ramach pracy domowej), lekturę wybranej książki filozoficznej (w starszych klasach) i omówienie jej na zajęciach.

6. Etyka a inne przedmioty szkolne

Program koreluje z układem przedmiotów w szkole średniej. Proponowane tematy bezpośrednio nawiązują do zajęć z języka polskiego, historii, przysposobienia do życia w rodzinie, wiedzy o społeczeństwie, w przyszłości prawdopodobnie do filozofii. Oczywiście także do religii.

Zagadnienia omawiane w kl. I w zasadzie nie odwołują się do wcześniejszych wiadomości. Obowiązek wprowadzenia niemal w całości spada w tym wypadku na nauczyciela. Tematy kl. II nawiązują do kursu historii oraz literatury. Odpowiednie partie materiału pojawiają się już w kl. I i II; niestety także w kl. III i IV. W tym ostatnim przypadku można się jednak powołać na wiadomości z kl. 8. Niektóre problemy omawiane w kl. III nawiązują do przysposobienia w rodzinie (obecnie kl. I). Etyka społeczna (kl. IV, sem. I) pojawia się równoległe z wiedzą o społeczeństwie.

Osobną sprawą jest kwestia filozofii oraz relacja etyka-religia. Jeśli chodzi o filozofię, trudno coś proponować, ponieważ jej kształt i termin wprowadzenia do szkoły nie został na razie dokładnie określony. Jeśli chodzi o religię, etyka po części z nią konkuruje, po części obydwie przedmioty się uzupełniają. Wiele tematów można powiązać, a nawet poprowadzić wspólnie—oczywiście w duchu pluralizmu i otwartości światopoglądowej.

7. Pluralizm

Program zachęca (kl. I — dział IV, kl. II — działy VIII i IX, kl. IV — dział XXI i szereg innych) do pluralizmu światopoglądowego. Pluralizm nie oznacza bezideowości, lecz równe prawa i szacunek dla oponenta. Nauczyciel nie ma obowiązku ukrywania własnych poglądów, ani tym bardziej reklamowania sądów, z którymi się nie zgadza. Powinien jednak je rzetelnie omówić i pokazać ich konsekwencje teoretyczne. Nauczyciel nie ma też obowiązku jednoznacznego rozstrzygnięcia problemów filozoficznych, które omawia. Ma prawo ograniczyć się do prezentacji podstawowych stanowisk i komentarza w dyskusji, a próby rozwiązania pozostawić słuchaczom.

Część II. Tematy zajęć

Dział I. ANTROPOLOGIA I AKSJOLOGIA

Klasa I. Człowiek i wartości

sem. I. Los człowieka

I. Etyka: wprowadzenie do dyskusji

1. Etyka i filozofia jako formy refleksji nad światem. Przedmiot etyki: ludzkie postępowanie. Antropologia filozoficzna a etyka. Działy filozofii.

2. Czy jesteś zadowolony (zadowolona) z życia—próba dyskusji. Kto z nas jest szczęśliwy? Przeszkody, na które nie mamy wpływu; przeszkody, które tkwią w nas.

3. Wybieramy bohatera zajęć (z literatury pięknej, z podręcznika historii). Życiorysy kandydatów. Kto z nich postępował dobrze, a kto źle? Czy słusznie stawiamy im pomniki?

4. Co zmieniłbyś w świecie w pierwszej kolejności—wypowiedzi uczestników zajęć (ustne, pisemne) wraz z uzasadnieniem. Próba wypracowania wspólnego stanowiska.

5. Dlaczego tak często różnimy się w poglądach na życie? Źródła rozbieżności poglądów. Wgląd w historię etyki („w poszukiwaniu wspólnych przekonań”). Relatywizm etyczny i relatywizm poznawczy. Obiektywność w nauce i filozofii.

II. Człowiek a przyroda

6. Miejsce człowieka w Kosmosie (uporządkowanie wiadomości). Świadomość i jej pochodzenie. Twierdzenia nauki a spory światopoglądowe. Sceptycyzm a dogmatyzm.

7. Psychofizyczna natura człowieka. Dusza (psychika) a ciało. Spór o stosunek duszy do ciała (od hilozoizmu do psychoanalizy). Czy dusza jest więźniem ciała?

8. Konstrukcja psychofizyczna człowieka. Popędy i namiętności. Cierpienie i przyjemność, ich geneza i wpływ na postępowanie ludzi i zwierząt Czy cierpienie uszlachetnia?

9. *Homo sapiens*: człowiek czy zwierzę (ile człowieka, ile zwierzęcia)? Kultura i cywilizacja. Czy człowiek jest tylko częścią przyrody? Czy (i jak) potrafi poza nią wykroczyć?

10. Jeśli istnieje Bóg (bogowie): konsekwencje dla człowieka. Prezentacja stanowisk i szkic odpowiedzi.

II. Sam na sam z doznaniem: próba introspekcji

11. Świat wewnętrzny człowieka. Kategorie przeżyć. Czy istnieje podświadomość? Podświadomość a praca mózgu. Intuicja.

12. Co to znaczy poznać samego siebie? Mój charakter, moje upodobania, moje dążenia — próba wglądu w swe duchowe wnętrze. Poznanie siebie a zapanowanie nad sobą.

13. Czy jesteś zadowolony (zadowolona) z siebie — próba szczerej rozmowy. Twój ideał człowieka. Czy ludzie powinni akceptować siebie? Samoakceptacja a dążenie do poprawy.

14. Co mnie porusza (dziwi, fascynuje, ciekawi, oburza) w świecie i postępowaniu człowieka. Co mnie poruszyło w tym tygodniu (wypowiedzi uczniów)? Wartość i znaczenie refleksji filozoficznej.

15. Postępowanie ludzi: analiza przykładów wybranych z życia i historii. Namiętności czy wartości (ideały) głównym motywem naszych czynów?

sem. II. Wartości

IV. Wartości. Dobro a zło

16. Co to są wartości? Przykłady wartości i ich hierarchia. Wartości najwyższe, samoistne i niesamoistne; użytkowe (materialne) i autoteliczne (idealne). Konflikty wartości. Normy moralne.

17. Hierarchia wartości: przykłady. Hierarchia wartości wybranych postaci — próba rekonstrukcji. Moja hierarchia wartości (wypowiedzi uczniów).

18. Wartości najwyższe: próba uzgodnienia (wypowiedzi słuchaczy wraz z uzasadnieniem). Naturalizm i transcendentalizm (aksjocentryzm) w etyce i ich główne postaci.

19. Czy stnieją wartości uniwersalne? — dyskusja i próba odpowiedzi Wielość kultur a intuicje moralne Europejczyka. Stanowisko Kościoła. Czy istnieje prawo naturalne?

20. Dobro i zło. Formy zła: niedoskonałość, cierpienie, zła wola. Zło w ujęciu chrześcijaństwa oraz buddyzmu. Zło i dobro w etykach naturalistycznych oraz w etykach transcendentálnych.

V. Wybór w etyce. Kłopoty z podjęciem decyzji

21. Kłopoty z wyborem postępowania. Jak się zachować (analiza przykładowych sytuacji). Niepewność skutków naszego zachowania, niepewność towarzysząca ocenie moralnej.

22. Statystyczne własności świata. Kłopotliwe następstwa zdarzeń przypadkowych. Wpływ przypadku i niewiedzy na nasze postępowanie. Czy zrezygnować z oceny moralnej i planowania z uwagi na nieznaną następstw naszych czynów?

23. Kodeks moralny: czy można go opracować? Kodeksy, które wszyscy znamy. Czy kiedykolwiek uda się ustalić obiektywną hierarchię wartości? Prawo a moralność. Dlaczego kodeks karny nie potrafi jej zastąpić?

24. Spór o prawdę w aksjologii. Racjonalność rozstrzygnięć moralnych — dyskusja i analiza przykładów. Czy znajomość dobra jest warunkiem wystarczającym jego realizacji?

25. Rozum, wiara, intuicja czy doświadczenie drogą ku prawdzie o życiu? Nauka a etyka czyli fakty a wartości. W poszukiwaniu autorytetów moralnych.

26. Czy ludziom wierzącym jest łatwiej podejmować decyzje moralne? Przykłady Hioba i Abrahama i ich interpretacje. Czy wola Boża jest najwyższym prawem? Skąd pewność, że Bóg nie popełnia błędów?

VI. Autonomia moralna człowieka

27. Wolność i wolna wola. Granice ludzkiej wolności. Granice wolnej woli. Czy ludzka wola podlega prawom przyrody? Czy ludzka wola podlega czemuśkolwiek?

28. Autonomia moralna człowieka (to, że sam ustala zasady, którymi należy kierować się w życiu): fikcja czy rzeczywistość? O konieczności opowiedzenia się za dobrem lub za złem, o konieczności jasnego określenia swych poglądów etycznych — dyskusja.

29. Odpowiedzialność moralna człowieka i jej granice. Za kogo jestem odpowiedzialny: za siebie, za swoich bliskich, za swój naród, za ludzkość? Czy człowiek słusznie cierpi za swoje czyny? Kultury winy i kultury wstydu.

30. Czy nie jest wszystko jedno, jak będziemy postępować? Czy nie wszystko jedno, jaki jest świat? Przeciw cynizmowi.

Klasa II. Los człowieka na przestrzeni dziejów i jego odzwierciedlenie w kulturze.

sem. I. W kręgu wartości tradycyjnych

VII. Człowiek w społeczeństwie tradycyjnym

1. Los człowieka pierwotnego. Człowiek na łonie natury: szczęściarz czy pechowiec? czy życie bez telewizora i antybiotyków (bez wygód, rozrywek i gwarancji bezpieczeństwa) ma jakiś sens?

2. Cywilizacja: nowe możliwości dla człowieka. Zdobywcze cywilizacji. Czy należy się z nich cieszyć? Barbarzyńca a człowiek cywilizowany: postęp czy tylko zmiana jakości?

3. Społeczeństwo tradycyjne: podstawowe wartości. Elitaryzm kultury tradycyjnej. Tradycyjny sposób życia i jego zakazy: ostrożność czy ciemnota?

4. Okrucieństwo losu, okrucieństwo ludzi — przykłady z historii i literatury. Czy tak być musi zawsze?

VIII. Refleksja etyczna świata starożytnego

5. Starożytna dyskusja nad losem i powinnościami człowieka: główne stanowiska. Magiczny, religijny i filozoficzny obraz świata. Magiczne (rzymskie), religijne (chrześcijańskie) i filozoficzne (greckie) spojrzenie na ludzkie obowiązki.

6. Hedonizm a cynicyzm. Dawne i nowe formy hedonizmu. Czy poddawać się naturalnym skłonnościom? Stanowisko filozofów starożytnych.

7. Arystotelesowska teoria umiaru. Czy można się nią kierować także we współczesnym świecie?

8. Epikureizm i sceptycyzm w filozofii i literaturze. Czy nadal są jakoś aktualne?

9. Stoicka recepta na życie. Marek Aureliusz i Seneka. Stoicyzm w kulturze (przypomnienie wiadomości). Czy etyka stoików zachowała znaczenie po dwudziestu wiekach?

IX. Religia

10. Spór o źródła wiary. Perspektywa szczęścia i nieśmiertelności, spokój duszy. Wiara w Boga a wiara w ideały. Religie mitologiczne a religie seteriologiczne. Czy religia jest opium dla ludu?

11. Z historii chrześcijaństwa. Katolicy a protestanci. Inne wyznania chrześcijańskie. Czy można być chrześcijaninem niewierzącym?

12. Spór o wartości chrześcijańskie. Wartości chrześcijańskie a New Age. Perspektywy postawy chrześcijańskiej.

13. Buddyjski obraz świata. Buddyjski ideał życia ludzkiego.

14. Wyznawcy Allacha. Zadanie muzułmanina. System wartości islamu.

15. Religie naszych czasów. Współczesne sekty: manowce czy poszukiwania. Perspektywy wiary z punktu widzenia doświadczeń XX wieku.

sem. II. Wiek dwudziesty

X. Osobliwości XX wieku

16. Rewolucja kulturowa i obyczajowa, rewolucja seksualna. Lista zasad obalonych. Czego ciągle nie wolno naruszyć? Czy jeszcze istnieją dzisiaj jakieś świętości?

17. Dobrobyt świata zachodniego. Anomalie dobrobytu. Czy ludzie syci mogą być szlachetni i szczęśliwi—przykłady z życia i literatury. Społeczeństwo konsumpcyjne i jego dążenia.

18. Technika dawniej i dziś. Największe wynalazki XX wieku: spór o hierarchię ich ważności. Kryteria ważności. Czy technika zagraża człowiekowi? Próba diagnozy.

19. Szkoła dawniej (przepustka do elity) a dziś (nabywanie kwalifikacji zawodowych). Wychowawcze funkcje szkoły. Aspiracje i obyczaje młodych ludzi: upadek czy przewartościowanie?

20. Renesans zabobonu czyli magia współczesnego człowieka. Spór o horoskopy, jasnowidzów i uzdrowicieli. Stanowisko nauki oraz Kościoła. A co my o tym sądzimy?

21. Ekologia. Czy godzi się zabierać tym, którzy jeszcze nie istnieją? Współczesny system wartości główną przesłanką zniszczenia środowiska naturalnego.

XI. Refleksja etyczna współczesności

22. Humanizm. Humanistyczny system wartości. Humanizm odrodzenia i pochwała życia. Humanizm (współczesnych) filozofów i pochwała człowieka. Czy w świetle doświadczeń XX wieku możemy być dumni, że jesteśmy ludźmi?

23. Ideały oświecenia. Wiara w postęp, rozum i naukę. Czy rozwój nauki i techniki oraz reformy społeczne przynoszą ludziom coraz więcej szczęścia? Kryzys wiary w lepsze jutro.

24. Etyka Immanuela Kanta. Imperatyw kategoryczny, szacunek dla człowieka, idea obowiązku moralnego. Czy tylko czyny w pełni bezinteresowne mają wartość moralną?

25. Utylitaryzm: ciekawostka filozoficzna czy zwiastun epoki, w której wszystko przelicza się na pieniądze? Zasada utylitaryzmu i jej zastosowanie w konkretnych sytuacjach.

26. Nietzscheańska pochwała siły i witalności. Siła podstawową wartością w przyrodzie. Czy chciałbyś (chciałabyś) stać się nadczłowiekiem? Dlaczego imponuje nam siła?

27. Tadeusz Kotarbiński i jego dzieło. Aksjologia Henryka Elzenberga.

XII. Człowiek wobec losu i swych powinności: próba zestawienia

28. Pluralizm kulturowy świata. Kultury Wschodu i Zachodu: odmienne zachowanie w podobnych sytuacjach. Zmienność oceny moralnej na przestrzeni dziejów.

29. Dlaczego mieszkańcy świata dobrobytu nie są zadowoleni ze swego życia? Los człowieka z perspektywy kilku tysięcy lat postępu czy tylko zmiana parametrów? Stare i nowe zagrożenia. AIDS czyli upadek poczucia bezpieczeństwa.

30. Egzystencjalizm: adekwatne czy nieadekwatne odzwierciedlenie losu współczesnego człowieka?

Dział II. PROBLEMY ETYCZNE WSPÓŁCZESNEGO CZŁOWIEKA

Klasa III. Etyka na co dzień

sem. I. Wśród ludzi

XIII. Inni ludzie: szansa czy zagrożenie

1. Czy człowiek został stworzony na przyjaciela? Konkurencja między ludźmi. Konflikty. Funkcje moralności. Czy człowiek jest istotą dobrą ze swej natury? Dlaczego czyni tak wiele zła?

2. Czy ludzkość jest jedną wielką rodziną? Solidarność międzyludzka: aspekt biologiczny, społeczny, moralny. Solidarność w świecie zwierząt.

3. Czy pomagać innym ludziom? Zakres powinności. Kto, komu i kiedy winien pomóc? Jak się zachować, gdy ktoś znajduje się w niedostatku (na przykładach z najbliższego otoczenia). Pomoc dla leniwych, bezdomnych i krajów trzeciego świata.

4. Wdzięczność i jej granice. Komu winniśmy być wdzięczni? Dlaczego ludzie tak łatwo zapominają o doznanych dobrodziejstwach?

XIV. Godność oraz szacunek dla człowieka

5. Godność. Godność osobista, życie godne człowieka, godność (ogólno)ludzka. Samoistna godność człowieka: fakt czy hipoteza? Samoistna wartość godności. Przykłady godnego zachowania. Co nam daje godność (poza godnością niewiele daje).

6. O szacunku dla ludzi. Mój stosunek do słabych, moje postępowanie wobec ułomnych i upośledzonych. Szacunek dla kogoś a aprobata jego postępowania to dwie różne sprawy. Szacunek wobec uczniów, szacunek wobec nauczycieli.

7. O szacunku dla samego siebie. Poszanowanie swego ciała Honor. Pojedynek: obrona godności czy głupota? Życie w upodleniu (przykłady). Jak uratować godność osobistą? — analiza wybranych sytuacji.

8. Lojalność. Lojalność dobrze i źle rozumiana Granice lojalności. Czy (i kiedy) dotrzymywać danego słowa? Co może nas zwolnić z tego obowiązku?

XV. Przemoc i nietolerancja

9. O wtrącaniu się w życie drugiego człowieka. Ingerencja uprawniona i nieuprawniona, jej zakres. Uprawnienia opiekunów i nauczycieli. Kto ma prawo karać?

10. Wina i kara Dawne (zemsta, odstraszenie, pokuta za grzechy) i nowe (resocjalizacja, pomoc dla winowajcy) funkcje kary. Miłosierdzie. W kwestii kary śmierci: czy czyn określa człowieka? Czy słusznie czyjeś postępowanie wyznacza nasz stosunek do niego?

11. Przemoc. Kto i kiedy może po nią sięgać? Co uprawnia do jej stosowania? Czy ten, kto unika przemocy jest tchórzem i człowiekiem słabego charakteru? Bicie dzieci: przestępstwo czy zabieg wychowawczy?

12. Nietolerancja: przejawy, zakres, przyczyny zjawiska. Nietolerancja wokół nas, nietolerancja w naszym zachowaniu. Nietolerancja wobec nas (moje zażalenie). Dlaczego należy (nie należy) być tolerancyjnym?

13. Dewiacje. Co jest dewiacją, co chorobą, a co pluralizmem? Granice tolerancji: na co wolno się godzić, do czego nie należy dopuścić? Przykłady zakazów powszechnie uznanych za uzasadnione.

14. Uszczęśliwianie na siłę: problem kochających opiekunów (rodzice, wychowawcy, państwo). Ideowe przesłanki uszczęśliwiania innych. Czy dobra wola sprawy usprawiedliwia negatywne skutki jego czynu?

15. Zbrodnie XX wieku: chwila zadumy. Fragmenty opisów.

sem. II. **Zasady postępowania**

XVI. Kultura osobista. Namiętności

16. Kultura osobista. Czym człowiek różni się od zwierzęcia? — próba zestawienia. Cztery składowe kultury: wartości (pragnienia), przekonania, reakcje na świat, upodobania. Siedem grzechów głównych i ich przyrodnicza geneza.

17. Czy hamować namiętności: ujęcie tradycyjne a psychoanaliza. Czy życie na luzie i barbarzyństwo to jedno i to samo? Czy maniery świadczą o człowieku: konkurencyjne stanowiska.

18. Asceza: sens i bezsens ascetyzmu. Przykłady ascetów (cynicy, fakirzy, pustelnicy). Asceza a poświęcenie. Asceta a bohater.

19. Naturyzm: ekshibicjonizm czy wyzwolenie? Nagość w kulturach świata. Porozmawiajmy o erotyzmie.

20. Pornografia a moralność.

21. Dobry smak. Czy wszystko jedno, czym sycimy swoją duszę (dyskusja nad przykładami)? O samoistnej wartości piękna. Ile warto zapłacić, by choć raz w życiu usłyszeć walce Chopina (przeczytać *Pana Tadeusza*, obejrzeć *Madonnę Sykstyńską* Rafaela)?

22. O zanieczyszczeniu środowiska duchowego (wulgaryzmy w słowie i obyczaju, interesowność jawna i ukryta, kłamstwo i zakłamanie, pospolitość gustów). Źródła skażenia. Jak się przed nim zabezpieczyć?

XVII. Człowiek uczciwy

23. Uczciwość czyli minimum przyzwoitości wobec innych i siebie. Wymiary uczciwości: wdzięczność, lojalność, sprawiedliwość, obowiązek, odpowiedzialność. Definicja uczciwości: próba określenia. *Arete* czyli dzielność etyczna.

24. Obowiązek. Powinności wobec innych, powinności wobec siebie: próba podsumowania. Zasada wzajemności — jej treść i zakres obowiązywania, a zasada miłości bliźniego. Inne znane ci zasady etyczne (Kant, utilitaryści).

XVIII. W obliczu cierpienia

25. Człowiek chory, stary, samotny; zasady postępowania (pomoc, wdzięczność, godność, bohaterstwo, tolerancja) na konkretnych przykładach. O wychowawczym znaczeniu dobrych uczynków. O wychowawczym znaczeniu kontaktów z ludźmi cierpiącymi.

26. W obliczu śmierci. Czy mówić prawdę śmiertelnie choremu? Czy prawda jest wartością samoistną? Czy prawda jest wartością najwyższą?

27. Prawo człowieka do życia: fikcja czy rzeczywistość? Czy ratować życie ludzkie za każdą cenę? Samobójstwo i jego ocena moralna. Koszty medycyny.

28. Przerwanie ciąży: spór o fakty czy spór o wartości?

29. Komu przyznać dziecko: temu, kto je począł, temu, kto je urodził, temu, kto je wychował, czy temu, kto je kocha? Na bezdrożach współczesnej medycyny (I).

30. Przeszczepy — czyżby kres równości ludzi wobec nieszczęścia i śmierci? Czy warto żyć za wszelką cenę? Na bezdrożach współczesnej medycyny (II).

Klasa IV. W społeczeństwie. U progu dorosłego życia

sem. I. Społeczeństwo a wartości

XIX. Sprawiedliwość. Państwo a ideały

1. Czy ludzie rodzą się wolni i równi? Sprawiedliwość losu, czynu, sprawiedliwość społeczna. Kiedy rozdział zalet, dóbr, zaszczytów nazwać sprawiedliwym? Różne koncepcje sprawiedliwości.

2. Uczynki sprawiedliwe, sprawiedliwe urządzenie społeczeństwa: analiza przykładów. Wychowawcze znaczenie sprawiedliwości. Równość a sprawiedliwość. Czy dążyć do wyrównania niesprawiedliwości losu?

3. Dobrobyt obywateli czy realizacja ideałów celem instytucji państwa? Odpowiedzi filozofów a praktyka współczesnych rządów.

4. Wolność czy równość? Naród czy jednostka? Kultura czy dobrobyt? Jak te dylematy rozstrzyga współczesne państwo (analiza faktów)? Jak powinno je rozstrzygać (spór o wartości)?

5. Rewolucja. Prawo do łamania prawa i jego zakres. Czy godzi się zabrać bogatemu? Manowce rewolucji.

XX. Prawa człowieka

6. Wynaturzenia władzy. Formy despotyzmu. Tyrania mniejszości i większości. Despotyzmy XX wieku. Idea praw człowieka.

7. Prawo do wolności. Inne prawa człowieka—wykład i dyskusja. Czy człowiek ma prawo do czegokolwiek poza tym, co sam zdobędzie?

8. Państwo a tolerancja. Pluralizm kulturowy: wzorzec czy przykra konieczność? Czy państwo ma obowiązek ochrony każdej mniejszości? Czy społeczeństwo ma prawo poświęcić jednostkę? Państwo a terroryzm.

XXI. Polityka a wartości

9. Aksjologia ugrupowań prawicowych. Pochwała dla tradycji. Prawica umiarkowana (konserwatyści). Prawica skrajna.

10. Katolicki program naprawy moralnej społeczeństwa. Koncepcje protestanckie.

11. Idea liberalizmu. Liberalizm ekonomiczny, liberalizm obyczajowy. Granice ingerencji państwa.

12. Lewica. Lewica skrajna i umiarkowana. Aksjologia ugrupowań lewicowych. Trzy wieki idei socjalizmu.

13. Ruch obrony przyrody i jego ideały. Prawa zwierząt.

sem. II. Moje jutro. XXIII. Ludzkie życie (spojrzenie filozofa)

14. Czy życie ludzkie jest całością, czy sumą momentów? Co liczy się w życiu: poszczególne chwile i doznania czy osiągnięcia? Główne etapy ludzkiego życia. Starość: nas także to czeka.

15. Cek i sens życia. Czy ludzkie życie ma cele wyznaczone z góry: poglądy filozofów, dyskusja. Sens życia: jak go określić i jak go odszukać? Potrzeba sensu życia potrzebą ludzi nieszczęśliwych?

16. Szczęście osobiste. Natura szczęścia. Szczęście osobiste a inne cele życia. Czy szczęście osobiste jest godnym celem życia? Czy można być szczęśliwym, gdy inni cierpią?

17. Najważniejsze rozstrzygnięcia w życiu. Kryteria podejmowania decyzji.

18. Życiorys Polaka końca XX wieku — wypracowanie na swój temat Maje życie a życie moich dziadków i moich rodziców. Patriotyzm: czy to wciąż aktualne?

XXIII. Najbliższe dziesięć lat

19. Czy w życiu trzeba być kimś? Sukces życiowy (kariera) i jego koszty. Społeczeństwo otwartych możliwości i jego niebezpieczeństwa. Życie jako okazja do załatwiania własnych interesów — jak się przed tym ustrzec?

20. Praca. Społeczne i osobiste znaczenie pracy i wysiłku. Wytrwałość—wartość niedoceniona. Samodzielność (finansowa, intelektualna, moralna)—zabezpieczenie przed służalczością i zniewoleniem.

21. Między egoizmem a altruizmem. Czy warto robić coś bezinteresownie? Życie a przykłady z literatury.

22. Własna droga w życiu a wzorce otoczenia. Być czy mieć? Czy można pogodzić rozsądek i ideały?

XXIV. Mój ideał człowieka

23. Człowiek: lista wad i zalet. Co mi się podoba, a co nie podoba w ludziach — analiza bardziej szczegółowa.

24. Jaki chciałbym (chciałabym) być. Moje wady i zalety. Czy warto w sobie coś zmieniać? Ideał psychoterapii: samoaprobata i samozadowolenie.

25. Konsekwentne postępowanie i wierność własnym przekonaniom—obowiązek moralny człowieka. Moje poglądy etyczne: czy już je określiłem? Praktyczne zalety posiadania zasad moralnych i ich przestrzegania.

Część III. Literatura

Literatura, którą przedstawiamy, obejmuje w zasadzie jedynie prace książkowe. W punkcie pierwszym zestawiamy wszystkie 120 pozycje w porządku alfabetycznym. W punkcie drugim odnosimy je do poszczególnych tematów. W większości wypadków wskazujemy strony lub rozdział, który zainteresuje nauczyciela.

Tytuły podstawowe, wykorzystywane wielokrotnie, wyróżniamy dużą czcionką.

1. Zestawienie alfabetyczne

[1] Ajdukiewicz K.: *Zagadnienia i kierunki filozofii*. Warszawa 1983.

[2] ARYSTOTELES: *ETYKA NIKOMACHEJSKA*. Warszawa 1956.

[3] Arystoteles: *Etyka Wielka*. Warszawa 1977.

[4] Augustyn Aureliusz (św. Augustyn): *Wyznania*. Warszawa 1987.

[5] AURELIUSZ Marek: *ROZMYŚLANIA*. Warszawa 1984.

[6] Bancroft A.: *Współcześni mistycy i mędrcy*. Warszawa 1993.

[7] Bator W.: *Mysł starożytnego Egiptu*. Kraków 1993.

[8] Bentham J.: *Wprowadzenie do zasad moralności i prawodawstwa*. Warszawa 1958.

[9] Birket-Smith K.: *Ścieżki kultury*. Warszawa 1974.

[10] Bocheński J. M.: *Marksizm-leninizm: nauka czy wiara?* Lublin-Śląsk-Warszawa 1988.

[11] BOCHEŃSKI J. M.: *STO ZABOBONÓW*. Kraków 1992.

[12] Czerska B.: *Poznanie wartości*. Warszawa 1986.

[13] Czeżowski T.: *Filozofia na rozdrożu. Analizy metodologiczne*. Warszawa 1965.

- [14] Czeżowski T.: *Pisma z etyki i teorii wartości*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1989.
- [15] *Człowiek, zwierzę społeczne*. Warszawa 1991.
- [16] Danneels G.: *New Age*. Kraków 1992.
- [17] Dewey J.: *Wybór pism pedagogicznych*. Wrocław-Kraków-Warszawa 1967.
- [18] Diogenes L.: *Żywoty i poglądy sławnych filozofów*. Warszawa 1988.
- [19] Ditfurth H.: *Dzieci Wszechświata*. Warszawa 1990.
- [20] Eareckson T. J.: *Kiedy można umrzeć*. Lublin 1993.
- [21] ELZENBERG H.: *Z FILOZOFII KULTURY*. Kraków 1991.
- [22] „*Etyka*”, red. H. Jankowski. Warszawa 1980.
- [23] *Filozofia liberalizmu*, red. J. Tarnowski. Warszawa 1993.
- [24] Frauwallner E.: *Historia filozofii indyjskiej*, t. 1. Warszawa 1990.
- [25] Frazer J. G.: *Złota galąź*. Warszawa 1978.
- [26] *Gdy byliśmy literą P*, opr. Z. Biłgorajska. Warszawa 1968.
- [27] Grzegorzczak A.: *Filozofia czasu próby*. Warszawa 1984.
- [28] GRZEGORCZYK A.: *ŻYCIE JAKO WYZWANIE. Wprowadzenie w filozofię racjonalistyczną*. Warszawa 1993.
- [29] Hayek E.: *Konstytucja wolności*. Warszawa, Wrocław 1987.
- [30] Hobbes Th.: *Lewiatan*. Warszawa 1954.
- [31] Holbach P.: *Etokracja czyli rząd oparty na moralności*. Warszawa 1963.
- [32] Holbach R.: *System przyrody*, t. 1 i 2. Warszawa 1957.
- [33] Horney K.: *Neurotyczna osobowość naszych czasów*. Warszawa 1976.
- [34] Hume D.: *Badania dotyczące rozumu ludzkiego*. Warszawa 1977.
- [35] Hume D.: *Dialogi o religii naturalnej*. Warszawa 1962.
- [36] Hume D.: *Eseje z dziedziny moralności i literatury*. Warszawa 1955.
- [37] JANKOWSKI H.: *DROGOWSKAZY*. Warszawa 1962.
- [38] Jankowski H.: *Refleksje obywatelskie*. Warszawa 1977.
- [39] JAURES J.: *WYBÓR PISM*. Warszawa 1970.
- [40] *Katolicki katechizm dorosłych. Wyznanie wiary Kościoła*. Poznań 1988.
- [41] Kawecki Z., Tyloch Z.: *Wybrane problemy religioznawstwa, cz. 2*. Warszawa 1988.
- [42] Keller J.: *Etyka katolicka*, cz. 1. Warszawa 1957.
- [43] Kępiński A.: *Rytm życia*. Warszawa 1992.
- [44] Kierkegaard S.: *Bojaźń i drżenie. Choroba na śmierć*. Warszawa 1972.
- [45] KOTARBIŃSKI T.: *MEDYTACJE O ŻYCIU GODZIWIYM*. Warszawa 1986.
- [46] Kotarbiński T.: *Pisma etyczne*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1987.
- [47] Kulesza W.: *Ideologie naszych czasów*. Warszawa 1991.
- [48] Lazari-Pawłowska I.: *Etyka. Pisma wybrane*. Warszawa 1992.
- [49] Levy-Brühl L.: *Moralność i nauka o obyczajach*. Warszawa 1961.
- [50] Lew-Starowicz Z.: *Seks w kulturach świata*. Wrocław 1988.
- [51] Lorenz Konrad: *Tak zwane zło*. Warszawa 1972.
- [52] Lukrecjusz: *O naturze wszechrzeczy*. Warszawa 1957.
- [53] Lyko Z.: *Moralność na co dzień*. Warszawa 1983.
- [54] Marks K., Engels F.: *Manifest komunistyczny*. Warszawa 1970.
- [55] *Metaetyka*, red. I. Lazari-Pawłowska. Warszawa 1985.
- [56] Mill. J. S.: *Utylitaryzm. O wolności*. Warszawa 1959.

- [57] Murawski K.: *Piękno myślenia*. Warszawa 1987.
- [58] Murawski K.: *Wyzwanie etyki*. Warszawa 1993.
- [59] *Na krawędzi epoki*, red. J. Rudniański. Warszawa 1985.
- [60] Nietzsche E.: *Poza dobrem i złem*. Warszawa 1983.
- [61] *Nikt nie rodzi się kobietą*, red. T. Hołówka. Warszawa 1982.
- [62] Nitobe I.: *Bushido*. Warszawa 1993.
- [63] *Nowe pamiętniki chłopów*, opr. H. Ruzkiewicz, B. Wiloch. Warszawa 1962.
- [64] OSSOWSKA M.: *NORMY MORALNE. Próba systematyzacji*. Warszawa 1970.
- [65] *Pamiętniki chłopów*. Warszawa 1935.
- [66] Perelman C.: *O sprawiedliwości*. Warszawa 1959.
- [67] Peursen C. A.: *Antropologia filozoficzna*. Warszawa 1971.
- [68] *Pięć wielkich religii świata*, red. E. Brunner-Traut. Warszawa 1957.
- [69] Platon: *Państwo*. Warszawa 1958.
- [70] Platon: *Uczta*. Warszawa 1975.
- [71] Plutarch: *Żywoty sławnych mężów*. Wrocław 1956.
- [72] *Prawa i wolności człowieka*, red. A. Rzepliński. Warszawa 1993.
- [73] *Pro i contra—w planowaniu rodziny, w wychowaniu seksualnym*, red. M. Kozakiewicz. Warszawa 1989.
- [74] „Przegląd Filozoficzny” nr 1, 1993.
- [75] Przełęcki M.: *Chrześcijaństwo niewierzących*. Warszawa 1989.
- [76] *PSYCHOLOGIA I ŻYCIE*, red. P. Zimbardo. Warszawa 1988.
- [77] Radhakrishnan S.: *Filozofia indyjska*, t. 1. Warszawa 1958.
- [78] Roberts J. M.: *Ilustrowana historia świata*, t. 1-3. Łódź 1986-1991.
- [79] Rousseau J. J.: *Trzy rozprawy z filozofii społecznej*. Warszawa 1956.
- [80] Rudniański J.: *Między Dobrem a Złem*. Warszawa 1989.
- [81] RYSZKIEWICZ M.: *JAK ZOSTAĆ CZŁOWIEKIEM—przepis ewolucyjny*. Warszawa 1989.
- [82] Sartre J. P.: *Egzystencjalizm jest humanizmem*. Warszawa 1957.
- [83] SCHRADE U.: *ETYKA. Główne systemy*. Warszawa 1992.
- [84] SENEGA L.: *DIALOGI*. Warszawa 1993.
- [85] Seneca L.: *Listy moralne do Lucyliusa*. Warszawa 1976.
- [86] Singer P.: *Zwierzęta i ludzie jako istoty równe sobie*. „Etyka” 18, 1980.
- [87] *Słownik etyczny*, red. S. Jedynek. Lublin 1990.
- [88] Soldenhoff S.: *Wprowadzenie do etyki*. Warszawa 1972.
- [89] Sormenicyn A.: *Archipelag Gułag*. Warszawa 1990.
- [90] Sorensen G.: *Rozwiązanie liberalne*. Warszawa 1985.
- [91] Sposoby istnienia, red. J. Rudniański, K. Murawski. Warszawa 1988.
- [92] Sprague de Camp L.: *Wielcy i mali twórcy cywilizacji*. Warszawa 1973.
- [93] STANISŁAWEK J.: *ETYKA. Poradnika dla nauczyciela szkoły podstawowej*. Warszawa 1993.
- [94] Stanisławek J.: *Filozoficzna analiza rzeczywistości*. Warszawa 1992.
- [95] Swetoniusz: *Żywoty Cezarów*. Wrocław 1987.
- [96] SZAWARSKI Z.: *ROZMOWY O ETYCE*. Warszawa 1987.
- [97] Szawarski Z.: *Zarys moralności socjalistycznej*. Warszawa 1981.
- [98] Szczepański J.: *O indywidualności*. Warszawa 1988.

- [99] SZCZEPAŃSKI J.: *SPRAWY LUDZKIE*. Warszawa 1988.
 [100] Szczepański J.: *Zapytaj samego siebie*. Warszawa 1986.
 [101] SZOSTEK A.: *POGADANKI Z ETYKI*. Częstochowa 1993.
 [102] *Śmierć i umieranie*, red. L. Pearson. Warszawa 1973.
 [103] Środa M.: *Idea godności w kulturze i etyce*. Warszawa 1993.
 [104] TATARKIEWICZ W.: *HISTORIA FILOZOFII*, t. 1-3. Warszawa 1978.
 [105] Tatarkiewicz W.: *O filozofii i sztuce*. Warszawa 1986.
 [106] Tatarkiewicz W.: *O szczęściu*. Warszawa 1990.
 [107] Tatarkiewicz W.: *Pisma z etyki i teorii szczęścia*. Warszawa 1992.
 [108] TOCQUEVILLE A.: *O DEMOKRACJI W AMERYCE*. Warszawa 1976.
 [109] Tokarczyk R.: *Współczesne doktryny polityczne*. Lublin 1987.
 [110] Tokariew S.: *Pierwotne formy religii i ich rozwój*. Warszawa 1967.
 [111] Vanier J.: *Wspólnota miejscem radości i przebaczenia*. Warszawa 1991.
 [112] Wiśniewska-Roszkowska K.: *Asceza, moralność, zdrowie*. Warszawa 1983.
 [113] WITWICKI W.: *POGADANKI OBYCZAJOWE*. Warszawa 1957.
 [114] *W kręgu dobra i zła. Wybór tekstów klasycznych z etyki od Sokratesa do Kanta*, opr. E. Podrez. Warszawa 1993.
 [115] Wojtyła K. (Jan Paweł II): *Elementarz etyczny*. Wrocław 1986.
 [116] WOLNIEWICZ B.: *FILOZOFIA I WARTOŚCI*. Warszawa 1993.
 [117] Wolter (F. M. Arouet): *Traktat o tolerancji*. Warszawa 1956.
 [118] WORONIECKI J.: *KATOLICKA ETYKA WYCHOWAWCZA*. Lublin 1986.
 [119] Wulf H., Pedersen S., Rosenberg R.: *Filozofia medycyny*. Warszawa 1993.
 [120] Ziemiński Z.: *O sprawiedliwości*. Lublin 1992.

2. **Literatura do poszczególnych tematów** (numery w nawiasach odsyłają do prac wymienionych w punkcie 1.)

Klasa I, sem. I

I. Etyka: wprowadzenie do dyskusji:

1. [13, s. 97-104], [22, cz. III, r. 2], [37, cz. I, r. 1], [57, Myślenie piękne i niepiękne], [58], [87], [94, 3. 2], [103, r. I], [113, r. I], [115, Moralność a etyka], [118, r. 1, § 3-4].
2. [57, Zmęczenie], [58], [76, r. 9], [84, O pocieszeniu dla Marcji; O pocieszeniu dla Polibliusza], [100, Wartość życia i sens życia], [101, r. II], [106, r. 14]; także r. 20-21].
3. [18], [63], [65], [70], [71], [95].
4. [94, 11. 4], [98, r. IV]; zob. także temat 20, kl. I.
5. [12, s. 31-66], [22, cz. I, r. I, § 3], [32, t. 1, r. I], [48, s. 109-120], [55, s. 113-123], [105, 107, O bezwzględności dobra], [113, r. IV].

II. Człowiek a przyroda

6. [11], [19], [27, r. I], [40, cz. 1, III. 1], [81], [94, 12. 2], [116, Naczelne wartości naukowego poglądu na świat].
7. [1, r. IV, § 2], [11], [27, r. I], [32, t. 1, r. VII, XIII], [36, O nieśmiertelności duszy], [40, cz. I, III. 3], [52, ks. 3], [67, r. I, II, VI, IX], [93, tem. 1], [94, 2. 1-2. 2, 12. 1-12. 2], [118, §29], [119, r. 14].

8. [28, cz. I, 3. 5-3. 6], [51, r. VI i inne], [76, r. VIII], [81], [94, 2. 1], [106, r. VIII], [107], [116, Z antropologii Schopenhauera].
9. [II], [15, s. 127-159, 203-233, 397-407, 490-520], [32, r. VI], [51], [81], [93, temat 5].
10. [I, r. V], [4, ks. 13], [84, O opatrności], [93, temat 7].
- III. Sam na sam z doznaniem: Próba introspekcji**
11. [14, s. 247-284], [32, r. V, XIV, XV], [58], [76, r. II, VII], [93, tem. 3], [94, 2. 3], [106, r. VII-IX], [118, r. IV], [119, s. XIV].
12. [4, r. X], [5], [57, O pracy nad sobą], [58], [76, r. X], [84, O pokoju ducha], [94, 2. 2], [96, s. 136-152], [99, Obraz samego siebie], [118, § 8].
13. [4], [5], [14, Trzy postawy wobec świata], [44, Problematy. Tymczasowa eksploracja], [57, Myślenie piękne i niepiękne], [64, r. I], [85, list 89], [94, 3. 1], [96, s. 119].
14. [33, r. IV, XIII], [43, Psychoterapia decyzji], [44], [108, t. 2, cz. 1, r. II, X], [116, Z antropologii Schopenhauera], [118, r. II, § 3, r. III].
15. [80, O sumieniu], [106, r. VII, VIII, XVI], [107]; zob. także kl. I, tem. 12; kl. IV, tem. 24.

sem. II. IV. Wartości. Dobro a zło.

16. [22, r. I, § 1], [28, cz. I, 3. 7], [94, 11. 3], [101, r. IX], [105, Pojęcie wartości], [115, Wartości].
17. [28, cz. I, 5. 6-5. 8], [83, I. 2], [100, Wartość życia i sens życia], [118, § 6].
18. [83, r. II-III], [97, I. 8], [116, Potrzeby i wartości]; zob. też kl. I, tem. 20.
19. [22, cz. I, r. I, § 4], [80, s. 24-34], [97, I. 4], [101, r. XVIII, XX-XXI], [103, 105, O bezwzględności dobra], [118, § 16].
20. [4], [24], [40, cz. I, III. 4], [44, r. VII], [77], [80, s. 13-34], [81, r. II-III], [85, list 66], [94, 11. 4].

V. Wybór w etyce: kłopoty z podjęciem decyzji

21. [93, tem. 11-12], [119, r. 13]; zob. też kl. I, tem. 24, 25.
22. [93, tem. 12], [99, Los], [100, r. I], [119, r. VII, XIII].
23. [22, cz. I, r. I, § 1], [32, t. 2, r. XIV], [53, 3. VI, VII, 18. I, II], [93, tem. 23], [101, r. III], [118, §20], [119, r. XII].
24. [1, Racjonalizm a irracjonalizm], [28, cz. I, 5. 1], [49, r. I-II, r. IV], [55, s. 145-162, 447-462, 486-496].
25. [4, ks. 10 i nast.], [5], [32], [34], [35], [49, r. IV], [55, s. 145-162, 447-462, 486-496], [82], [93, tem. 29], [101, r. V, XXV].
- 26 [37, cz. I, r. XII], [40, cz. I, III. 4], [44].

VI. Autonomia moralna człowieka

27. [2], [3, I. 9], [13, 14, Paradoks wolności], [29, r. I], [56, O wolności, r. I, II], [93, tem. 22], [96, s. 42], [113, r. III], [118, r. III].
- 28 [32, t. 2, r. 12], [94, 12. 3], [97, cz. I, r. IV, 6-7, cz. III, r. VII], [100, Życie i jego wymiary], [101, r. XIII, XXV].
29. [29, r. V], [57, O pracy nad sobą], [58], [80, s. 58-70], [82], [91, s. 204-218], [97, cz. I, r. II], [99, Obojętność].
30. [11], [37, cz I, r. II]; zob. też kl. IV, tem. 20.

Klasa II, sem. I. VII. Człowiek w społeczeństwie tradycyjnym

1. [9, r. II], [25], [30, r. 13], [78, t. 1, s. 70-73 i nast.].
2. [9, r. II], [29, r. II, III], [30, r. XIII], [78, t. 1, s. 117-121, t. 2, s. 130-133, 242-245], [79, Czy rozwój nauk i sztuk przyczynił się do poprawy obyczajów], [105, Kultura i cywilizacja].
3. [63], [65], [94, 11. 5]; zob. też kl. II, tem. 1, 5.
4. [89], [94, 12. 2], [99, Los; Świat wewnętrzny i zło]; zob. też kl. I, tem.. 20.

VIII. Refleksja etyczna świata starożytnego

5. [7], [25, r. IV, XIII i inne], [70], [88, cz. 2], [94, 6. 3].
6. [21, Przeciw hedonizmowi], [83, r. II], [88, cz. 2], [104, t. 1], [114]; zob. też kl. II, tem. 25.
7. [2, r. II i in.], [3], [22], [88, cz. 2], [104, t. 1], [114].
8. [52], [87], [88, cz. 2], [104, t. 1], [114].
9. [5], [84, O niezłomności mędrca i inne], [87], [104, t. 1], [114].

II. Religia

10. [11], [25, r. IV], [32, t 2, r. 1], [94, 4. 2-4. 3, 8. 2], [99, Wiara], [110, r. IX, 13-14], [116, O istocie religii].
11. [41, r. III], [74], [75], [83, r. III], [101], [114], [115], [118].
12. [16], [74], [75], [83, r. III, 2], [114].
13. [24, t. 1. IA 5], [41, r. IV], [48, s. 289-366], [68], [77].
14. [41, r. IV], [68, Islam], [109].
15. [6], [11], [16]; zob. też kl. II, tem. 10.

sem II, X. Osobowości XX wieku

16. [11], [28, cz. II, 6. 4], [29, cz. I], [53, III. 5], [78, t. 3, s. 346-362], [94, 65], [112, r. IV-V].
17. [99, Głód], [108, t. 2, cz. 1, r. X, cz. 2, r. X].
18. [9, r. 4], [92].
19. [17, r. I, V, XII], {116, Słowo w sprawach szkoły}.
20. [11], [25, r. III-IV], [34, r. X], [99, Nadzieja i złudzenie], [116, Psychotronika jako neookultyzm; Scjentyzm i okultyzm].
21. [8, r. I-II], [11]; zob. też kl. IV, tem. 13.

XI. Refleksja etyczna współczesności

22. [11], [21, O nowe średniowiecze], [62, r. IX], [104, t. 2].
23. [11], [22, cz. III, r. III, § 4], [27, r. 2], [39], [79], [88], [104, t. 2].
24. [12, s. 84-95], [83, III. 1], [88, cz. 2], [96, s. 64], [104, t. 2], [114].
25. [8, r. IV], [46, Utylitaryzm w etyce Milla i Spencera], [56, Utylitaryzm, r. II, VI], [83, II. 1], [88, cz. 2], [104, t. 2-3].
26. [47, r. II], [60], [104, t. III].
27. [14, s. 162-170, s. 288-298], [21], [45], [46], [103, cz. II, I, III. 1], [116, Myśl Elzenberga; Z aksjologii Elzenberga; W stulecie urodzin Tadeusza Kotarbińskiego].

XVII. Człowiek uczciwy

23. [3, ks. I, s. 20-23], [5], [38, Moralność i obyczaje], [45, Opiekun spolegliwy], [62], [87], [93, tem. 16], [96, s. 21], [105, Obrachunki i nakazy, uczciwość i dobroć], [118, § 77].

24. [2, r. IV-V i in.], [38, Moralność i obyczaje], [85, Opiekun spolegliwy], [80, Odpowiedzialność], [93, tem. 23], [96, s. 23], [97, III.4].

XVIII. W obliczu cierpienia

25. [85, list 78], [102, s. 46]; zob. też kl. III, tem. 26, 27, kl. IV, tem. 2.

26. [20], [37, cz. I, r. XI], [40, cz. III], [64, r. II], [85, listy 70, 30, 37], [102, s. 102], [116, Naczelne wartości naukowego poglądu na świat].

27. [20], [35, O samobójstwie], [45, Krótkość życia; Być albo nie być], [85, list 27], [113, r. VIII].

28. [61, s. 233], [73], [116, Kilka tez do sporu o aborcję].

29. [72, s. 135-142]; zob. też kl. III, tem. 30.

30. [20], [46, s. 442-454], [96, s. 85], [116, Neokanibalizm].

Klasa IV. sem. I. XIX. Sprawiedliwość. Państwo a ideały.

1. [11], [66], [93, tem. 14], [118, r. XIX], [120].

2. [39, s. 326-376], [66], [83], [93, tem. 14], [118], [120].

3. [29, r. VIII-X], [31, r. VIII], [69, ks. V i in.].

4. [29, r. IX], [31, r. VIII], [39], [54], [108, t. 1, cz. 3, r. I].

5. [11], [29], [54, r. I-II], [108, t. 2, cz. 3, r. XX-XXI], [118, § 83-84].

XX. Prawa człowieka

6. [26], [30, r. 21], [46, s. 268-272], [72], [89], [108, t. 1, cz. 2, r. 7-8, t. 2, cz. 4, r. VI-VIII].

7. [29], [46, s. 268-272], [56, O wolności, r. I-II], [64, r. IV], [72].

8. [72, s. 69-78 i in.], [108, t. 1, cz. 2, r. VII-VIII]; zob. też kl. III, tem. 12.

XXi. Polityka a wartości

9. [11], [47, r. II], [109].

10. [83, III.2], [109], [115, Kamień węgielny etyki społecznej (i nast.)], [118, § 83-85].

11. [23, s. 39-58, s. 100-110, s. 126-147], [29, cz. I], [83, II.1], [90], [109].

12. [10, r. I], [11], [23, s. 84-89], [29, r. VI], [39, s. 186-208, s. 326-376], [47, r. IV-V], [54], [83, II.2], [88, cz. 2, r. III], [109].

13. [11], [45, Hasło życia zgodnego z naturą], [46, s. 455-457, 460-462], [48, s. 32-41], [86], [96, s. 96].

sem. II. XXII. Ludzkie życie (spojrzenie filozofa)

14. [43, Rytm życia], [84, O pocieszeniu dla Marcji; O pocieszeniu dla Polibliusza], [85, list 45], [93, tem. 33], [94, 3.1], [96, s. 112].

15. [11], [13, 14, Cel i sens życia], [42, r. I], [45, Cel i sens życia], [93, tem. 11], [118, § 6].

16. [5], [84, O życiu szczęśliwym], [93, tem. 16], [95, s. 15], [108, r. I, III].
17. [20, r. III], [28, cz. 1, 1.3-1-6], [45, Co robić, a czego nie robić], [61, s. 289-293], [62], [84, O krótkości życia], [85, list 12], [96, s. 45], [97, Mądrość życia], [100, Cele życia: Działanie; Subiektywne wyznaczniki życia], [106, r. 18].
18. [63], [65], [93, tem. 28].

XXIII. Najbliższe dziesięć lat

19. [33, r. X], [84, O krótkości życia], [93, tem. 8], [100, Zapytaj samego siebie].
20. [14, Upór a wytrwałość], [28, cz. II, 1.7], [43, Próba psychiatrycznej prognozy], [84, O bezczynności], [93, tem. 20], [96, s. 100 i 105], [97, V.2-3].
21. [93, tem. 10], [97, III.2], [108, t. 2, cz. 1, r. X], [115, Problem bezinteresowności].
22. [31, r. XIII], [37, cz. I, r. IV], [58], [84, O krótkości życia], [85, listy 7, 8, 71, 75, 76], [93, tem. 32], [100, Zapytaj samego siebie], [118, § 35-38].

XXIV. Mój ideał człowieka

23. [38, Moralność i obyczaje], [64, r. XI], [96, s. 52 i 54], [101, r. XXVIII-XXX], [118, § 22, § 30, także § 32].
24. [28, cz. II, 5.5], [38, W kategoriach wieku], [57, O pracy nad sobą], [58], [76, r. X], [85, listy 5, 15, 18, 80], [100, Ja i świat], [101, r. XXVII-XXX], [111, r. 4], [118, § 30].
25. [58], [84, O niezłomności mędrca], [85, list 20], [96, s. 75], [97, III.2, V.2-3].